

مسئولیت خسارت وارده به مصرف کننده کالای معیوب یا خطرناک در قوانین و مقررات جاری

عباس قاسمی حامد^۱

پری خالدی دوبرجی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۹/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۳/۱۰

چکیده

آسیب ها و صدمات ناشی از مصرف کالای معیوب یا خطرناک، واقعیتی انکار ناپذیر و در مواردی، بسیار تلخ و ناگوار است.

به منظور حمایت از مصرف کننده در این زمینه، تدوین و به کار گیری قوانین و مقررات پیش گیری کننده از ورود خسارت، گام اول است. وضع قواعد جبران کننده ضرر وارده به مصرف کننده، گام ضروری بعدی و شناسایی مسئولیت عرضه کنندگان کالاهای معیوب یا خطرناک برای جبران خسارت وارده به مصرف کنندگان این قبیل کالاها از اهمیت ویژه ای برخوردار است. در زمینه مسئولیت عرضه کنندگان کالاهای معیوب یا خطرناک و جبران خسارت مصرف کننده این قبیل کالاها، علاوه بر مقررات عام حقوقی و قوانین خاص حمایت کننده از حقوق مصرف کننده، می توان از قوانین و مقرراتی بهره برداری نمود که الزاماً با اندیشه حاکم بر حقوق مصرف تدوین نشده اند.

قوانین و مقررات دربردارنده قواعد پیش گیری کننده از ورود خسارت به مصرف کننده کالاهای معیوب یا خطرناک، قبلاً در مقاله ای دیگر مورد بررسی قرار گرفته است.^۳ در مقاله حاضر به بررسی قسمتی از قوانین و مقرراتی که دربردارنده قواعد جبرانی هستند، خواهیم پرداخت. در این مقاله، از روش تحقیق کتابخانه ای با شیوه توصیفی-تحلیلی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: حقوق مصرف، کالاهای معیوب یا خطرناک، مسئولیت عرضه کنندگان، مسئولیت تولیدکنندگان.

طبقه بندی JEL: K 13

gh-hamed@sbu.ac.ir

۱. دانشیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوکان، گروه حقوق، بوکان، ایران

Pari.khaledi@gmail.com

۳. قاسمی حامد، عباس و خالدی، پری (۱۳۸۹) پیش گیری از ورود خسارت به مصرف کننده کالای معیوب یا خطرناک در قوانین و مقررات جاری؛ مجله تحقیقات حقوقی، دوفصلنامه علمی پژوهشی، شماره ۵۱، بهار- تابستان.

مقدمه

گسترش فرایند تولید، اگر چه زندگی انسان را آسانتر نموده اما، خطراتی را نیز به همراه آورده است. در بازار پیچیده تولید و عرضه، مصرف کننده در بسیاری موارد، از ترکیبات کالا، کیفیت تولید و طرز استفاده از آن اطلاعی ندارد. از سوی دیگر، ممکن است کالای تولید شده معیوب باشد و مصرف کننده با استفاده از این محصولات، دچار زیان و خسارت شود. عدم آگاهی مصرف کنندگان و اعتماد آنها نسبت به کالای عرضه شده، زمینه ساز سوء استفاده برخی تولیدکنندگان است.

بهره مندی از کالا و خدمات سالم، با کیفیت مناسب، ایمن و عاری از عیوب، حق مصرف کننده است. درجه ایمنی کالای موضوع قرارداد، نباید فوق العاده باشد، بلکه، کافی است که کیفیت مطلوب و معمول داشته باشد تا بدون ایراد محسوب شود، به طور مناسب بسته بندی و برچسب زده شده باشد، در هر واحد و در میان تمامی واحدها دارای کیفیت و کمیت یکنواخت باشد. به عبارت دیگر، قابل عرضه به بازار باشد.^۱

به منظور پیشگیری از ورود خسارت به مصرف کننده کالای معیوب یا خطرناک، تدوین و به کار گیری قواعدی با ماهیت یا کارکرد پیشگیرانه ضروری است. از سوی دیگر، با ملاحظه احتمال ورود خسارت، تدوین قوانین و مقررات به منظور جبران سهل و سریع خسارت وارده به مصرف کننده، لازم است. زمینه ساز جبران خسارت، تعیین مسئول تحمیل ضرر است. در این زمینه، قواعد عام و سنتی نظام حقوقی ما از کارآیی لازم برخوردار نیست. به همین جهت، به کارگیری شیوه‌ها و قواعد جدید حقوقی به منظور جبران سریع و ساده خسارت وارده به مصرف کننده، لازم و اهمیت وضع و به کارگیری این قواعد در حقوق مصرف ضرورتی انکارناپذیر است. بدین منظور، آشنایی با نظرات موجود، زمینه ساز ایجاد این تحول خواهد بود.^۲

1. The uniform commercial code U.S.A.

۲. برای آشنایی بیشتر ر. ک:

- سیملر، فیلیپ (۱۳۷۷) راه حل حقوق فرانسه در مقابله با شروط تحمیلی در قراردادها؛ ترجمه عباس قاسمی حامد، تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲۳-۲۴.

- قاسمی حامد، عباس (۱۳۷۵) مروری اجمالی بر نظریه تعهد به دادن اطلاعات، مجله کانون وکلا، شماره ۱۰.

- قاسمی حامد، عباس (۱۳۷۷) معرفی حقوق مصرف (با مقدمه ای از مترجم)؛ مجله حقوقی، ش ۲۳، پاییز و زمستان.

- قاسمی حامد، عباس (۱۳۸۶) حسن نیت در قرارداد، مبنای تعهد به درستکاری و تعهد به همکاری در حقوق فرانسه؛ مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۴۶.

- قاسمی حامد، عباس (۱۳۸۸) متخصص، متعهد ارائه اطلاعات به مصرف کننده در حقوق فرانسه؛ مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۴۹.

بهره‌گیری از قواعد موجود، قبل از تدوین قواعد جدید حقوقی، اقدامی اصولی و منطبق با موازین است. در نظام حقوقی ما، قوانین و مقررات متعددی در زمینه مسئولیت تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالای معیوب یا خطرناک تدوین شده است.

تولید و عرضه کالای معیوب یا خطرناک، نه تنها موجب مسئولیت مدنی برای تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان این قبیل کالاها می‌گردد (توضیح در بند ۱ مقاله) بلکه، در صورت وجود شرایط لازم، زمینه‌ساز شکل‌گیری مسئولیت کیفری آنان نیز خواهد بود (که توضیح آن در بند ۲ مقاله خواهد آمد). در این مقاله، با استفاده از روش تحقیق کتابخانه‌ای و با شیوه توصیفی-تحلیلی، مباحث یاد شده مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

۱. مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالای معیوب یا خطرناک

آشنایی با مبانی مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالای معیوب یا خطرناک و قواعد عام آن (توضیح در بند ۱.۱) زمینه‌ساز طرح قوانین و مقررات خاص آن خواهد بود (توضیح در بند ۱.۲).

۱-۱- مبانی مسئولیت مدنی تولید و عرضه‌کنندگان کالای معیوب یا خطرناک و قواعد عام آن

مبانی مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالاهای معیوب و خطرناک (۱.۱.۱) در قوانین عام مسئولیت تجلی یافته است (۱.۱.۲).

۱-۱-۱- مبانی مسئولیت مدنی کنندگان و عرضه‌کنندگان کالای معیوب یا خطرناک

مسئولیت تعهد قانونی شخص بر رفع ضرری است که به دیگری وارد کرده است، خواه این ضرر ناشی از تقصیر خود وی و یا ناشی از فعالیت او باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۶۷۲). در گذشته، به دلیل آشنایی نسبی مصرف‌کنندگان با کالای موجود در عرصه بازار، در مقابل خسارات وارده ناشی از عدم آشنایی مصرف‌کننده با کالای تولیدی، نوعاً تولیدکنندگان مسئولیتی نداشتند (The Encyclopedia American, 1981:683). امروزه، با تولید کالاهای گوناگون و پیچیده در

- قاسمی حامد، عباس و خالدی، پری (۱۳۸۹) پیشگیری از ورود خسارت به مصرف‌کننده کالای معیوب یا خطرناک در قوانین و مقررات جاری؛ دوفصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات حقوقی، شماره ۵۱، بهار- تابستان.
- کله - الواء، ژان (۱۳۷۹) تعریف مصرف‌کننده؛ ترجمه عبدالرسول فدک، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲۹-۳۰، بهار و تابستان.

مقیاس انبوه و استفاده از شیوه های تبلیغاتی و سازوکارهای روانی جهت ترغیب مصرف کنندگان به مصرف بیشتر و عدم آموزش دانش چگونگی به کارگیری و اجتناب از مواجهه با خطرات احتمالی آنها، شناسایی مسئولیت تولید کنندگان و عرضه کنندگان این قبیل کالاها ضروری به نظر می رسد (السان، ۱۳۸۷: ۲۰۷).

مسئولیت ناشی از تولید و یا عرضه کالای معیوب یا خطرناک، ممکن است بر مبنای رابطه قراردادی مابین تولیدکننده یا عرضه کننده از یک سو و مصرف کننده از سوی دیگر، شکل گیرد. در مواردی که قراردادی وجود نداشته و یا روند شکل گیری قرارداد با اشکال روبرو شده باشد، مسئولیت حاصله از مصادیق مسئولیت های خارج از قرارداد خواهد بود.

در مسئولیت ناشی از قرارداد، لازم نیست متعهدله، تقصیر متعهد را نسبت به نقض قرارداد ثابت نماید. نقض قرارداد، خود تقصیر است و مرتکب آن باید از عهده پرداخت خسارت برآید. متعهد حتی اگر ثابت نماید که تمام مواظبت های لازم را انجام داده و حداکثر تلاش خود را به کار برده، نمی تواند از زیر بار مسئولیت شانه خالی نماید، مگر آنکه نقص قرارداد را به سببی خارجی نسبت دهد.

شناسایی مسئولیت قراردادی تولیدکنندگان و عرضه کنندگان برای حمایت از مصرف کنندگان کافی نیست. به همین جهت حقوقدانان در خصوص مورد، مسئولیت غیر قراردادی را بر مبنای نظریات تقصیر، تسبیب، تضمین و مسئولیت محض مطرح نموده اند.

بر مبنای نظریه تقصیر، مسئولیت مدنی صرفاً در صورتی قابل طرح و انتساب است که وارد کننده خسارت در انجام عمل زیانبار، مرتکب تقصیر شده باشد. در این فرض، خواهان، باید ثابت نماید که خوانده در مقام تولید و یا عرضه محصول خود مرتکب تقصیر شده و ضرر به طور مستقیم ناشی از این تقصیر است. (Fischer and Powers, 1994: 4)

ایراد مهم این نظریه، دشواری اثبات تقصیر تولیدکنندگان یا عرضه کنندگان کالا و خدمات است. پیچیدگی های روزافزون تولیدات به همراه قدرت برتر تولیدکنندگان و عرضه کنندگان، از جمله دلایل های این دشواری است. در مواردی، ضرر وارده مبتنی بر تقصیر نیست؛ در این صورت، مؤسسات تولید کننده یا فروشنده کالا، مناسب ترین مرجع برای تحمل این خسارات می باشند؛ زیرا، می توانند با افزودن بهای فرآورده های خود، این خسارت ها را بین مصرف کنندگان توزیع نمایند (کاتوزیان، ۱۳۷۸: ۱۸۰).

تولیدکننده یا عرضه کننده با وارد نمودن کالای معیوب به بازار و عرضه آن، سبب ورود زیان به مصرف کننده شده است. بر مبنای نظریه تسبیب، سبب ورود خسارت باید خسارت وارده را جبران نماید. بر مبنای این نظریه، جبران خسارت وارده منوط به وجود رابطه قراردادی بین زیان دیده و

عامل زیان نیست. تولیدکننده یا عرضه کننده تنها در صورتی مسئول خواهد بود که سبب متعارف و اصلی ورود خسارت باشد. با وجود این، اثبات رابطه سببیت بین تقصیر تولیدکننده یا عرضه کننده و زیان وارده به مصرف کننده و همچنین مشکل تداخل اسباب، جبران خسارت وارده را با مشکل مواجه می‌سازد. (همان: ۲۴۸)

بر مبنای نظریه تضمین، کافی است مصرف کننده وجود عیب و رابطه آن را با خسارت وارده اثبات نماید و دیگر نیازی به اثبات تقصیر تولید کننده و یا عرضه کننده ندارد. ایراد مهم به این نظریه، محدود شدن آن به حوزه قراردادی است. بر مبنای این نظریه، دادگاه‌ها، اشخاص ثالث را خارج از قلمرو تضمین ایمنی مبیع می‌پنداشتند. اما، امروزه شرط ضمنی سلامت و ایمنی کالا، چهره تازه‌ای یافته و در زمره تکالیف قانونی درآمده است (کاتوزیان، ۱۳۸۰: ۲). عده ای معتقدند، کارکرد اصلی این تئوری در حوزه مسئولیت قراردادی است. در حالی که، هدف حقوق مصرف، ایجاد تعادل و در بسیاری از موارد حمایت از مصرف کنندگانی است که هیچ گونه رابطه قراردادی با تولیدکننده یا عرضه کننده کالا ندارند (اسماعیل زاده، ۱۳۷۴: ۵۴).

نظریه مسئولیت محض، یکی دیگر از مبانی به کار گرفته شده جهت جبران خسارت وارده به مصرف کننده است. بر مبنای این نظریه، خطر ناشی از محصول معیوب بر عهده تولیدکننده قرار گرفته است. بر مبنای نظریه مسئولیت محض، کافی است خواهان ثابت کند که کالای عرضه شده دارای عیبی بوده که ضرر از آن عیب برخاسته است. عذر بی تقصیری و نا آگاهی از خود عیب و حتی بی مبالاتی قابل پیش بینی خواهان، از بار این مسئولیت نمی‌کاهد. در این نظریه، سهم ملاحظات اقتصادی، بویژه رعایت تعادل میان منافع تولید کننده و مصرف کننده و همچنین ایجاد انگیزه برای تولید کنندگان به منظور دستیابی به سطح بهینه امنیت در طراحی و تولید محصولات، چشمگیر است (Geistfed, 2009: 2).

۲-۱-۱- تجلی مبانی مسئولیت مدنی تولید و عرضه کنندگان کالای معیوب یا خطرناک در قوانین عام

مسئولیت تولید کننده یا عرضه کننده در دو قسمت جداگانه (۱.۱.۲.۱: رابطه خریدار و فروشنده) و (۱.۱.۲.۲: رابطه سازنده کالا با اشخاص ثالث) قابل بررسی است.

۱-۲-۱-۱- رابطه خریدار و فروشنده

به موجب ماده ۴۲۲ قانون مدنی، در مبحث خیار عیب، در صورتی که مورد معامله معیوب باشد، خریدار حق فسخ معامله یا نگهداری مبیع و گرفتن ارزش خواهد داشت. گاه عیب پنهانی مبیع،

ندارد دشواری تازه و خاصی است که اروپاییان از راه قانونگذاری به راه حل مطلوب دست یافته اند. رویه قضایی در آمریکا نیز با تحولاتی گسترده به نتیجه مطلوب رسیده و برای چاره جویی درباره جبران ضرر و زیان دیده ثالث در نظام حقوقی ما، سه راه حل مطرح شده است:

۱-۲-۲-۱- مسئولیت بر مبنای تسبیب

در این فرض، برای احراز رابطه سببیت عرفی بین کار تولید کننده و زیان هایی که به بار آمده، ضرورتی ندارد که بین خواهان و خواننده، قراردادی موجود باشد. سازنده کالا همین که کالای معیوب را به بازار عرضه می کند و قراردادی درباره فروش آن می بندد، خطایی کرده که باید نتایج آن را متحمل شود (۳۳۳ و ۳۳۴ ق. م و ماده ۱ ق. م. م). به دلیل دشواری اثبات تقصیر، استفاده از ظاهر و امارات قضایی و فرض تقصیر برای تولید کننده و مسئول دانستن تولید کننده بر مبنای تعهد او به تحویل کالای سالم و ایمن، به عنوان راه حل پیشنهاد شده است.

۱-۲-۲-۲- تضمین مبیع

علی رغم فقدان رابطه قراردادی ما بین تولید کننده و شخص ثالث، طرح نظریه تضمین مبیع ممکن است. این تضمین ایجابی است که توسط تولید کننده در برابر هر مصرف کننده احتمالی صورت می گیرد. به نظر عده ای، این تضمین در هر حال پیشنهادی است که تحقق آن وابسته به قبول متعهد است؛ زیرا در حقوق ما به دشواری می توان نمونه ای ارائه نمود که شخص بتواند تنها به اراده خود دینی را به وجود آورد (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ش ۴۷).

۱-۲-۲-۳- مسئولیت محض

سرمایه داران بزرگ از محیط خطرناکی که به وجود آورده اند، سود می برند و بنابراین باید زیان های آن را نیز متحمل شوند. در حقوق ما، قاعده فقهی «من له الغنم فعلیه الغرم» نیز می تواند مؤید این اندیشه باشد. بر این اساس، به جای کاوش درباره تقصیر سازنده کالای معیوب و یا شرط تضمین کالا در برابر عموم، تولید کننده باید به طور کلی ضامن ایمنی فرآورده های خود می باشد (Wintorbottem, 2007: 960).

نظریه مسئولیت محض با قواعد موجود در نظام حقوقی ما همخوانی ندارد. مقررات موجود در قانون مسئولیت مدنی، مندرجات فصل تسبیب از قانون مدنی و مقررات پزشکی، دارویی، خوراکی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴/۳/۲۹ با نظریه مسئولیت محض هماهنگ نمی باشند.

۱-۲- بررسی مسئولیت مدنی تولید و عرضه کنندگان کالای معیوب یا خطرناک در قوانین خاص

قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان مصوب سال ۱۳۸۸ (۱.۲.۱) و قانون حمایت از حقوق

مصرف‌کنندگان خودرو مصوب ۱۳۸۶ (۱.۲.۲)، به منظور پاسخگویی به ضرورت‌های موجود در زمینه حمایت از مصرف‌کنندگان تدوین شده‌اند.

۱-۲-۱- قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان

ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸/۷/۱۵ کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمت را به صورت انفرادی و یا اشتراکی مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه و یا عرف در معاملات می‌داند. در صورت وجود عیب یا عدم انطباق کالا با شرایط تعیین شده، اگر موضوع معامله کلی باشد، مشتری حق دارد صرفاً عوض سالم را مطالبه، و فروشنده باید آن را تأمین کند و اگر موضوع معامله جزئی (عین معین) باشد، مشتری می‌تواند معامله را فسخ نماید یا ارزش کالای معیوب و سالم را مطالبه کند و فروشنده موظف است که آن را پرداخت کند. در صورت فسخ معامله از سوی مشتری، پرداخت خسارت از سوی عرضه‌کننده منتفی است.^۱

با وجود اینکه قانونگذار در این قانون، مبنای مسئولیت عرضه‌کننده کالا و خدمات را صریحاً ذکر نکرده، اما، با آوردن عبارت «منفرداً یا مشترکاً» دامنه مسئولیت تولیدکننده را تعیین نموده است. با وجود این، عبارت قانونگذار در این ماده قانونی از وضوح کافی برخوردار نیست. معلوم نیست منظور از مسئولیت اشتراکی، چه نوع مسئولیتی است. آیا نظریه مسئولیت تضامنی است یا منظور قانونگذار از مسئولیت اشتراکی مسئولیت نسبی بر حسب تقصیر است؟ در صورتی که منظور قانونگذار از مسئولیت اشتراکی در این ماده را مسئولیت تضامنی تفسیر نماییم، مصرف‌کننده می‌تواند افراد مختلف داخل در شبکه تولید و عرضه کالا را مسئول قرار دهد و راحت‌تر خسارت خود را جبران نماید.

قانونگذار در ادامه متن ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸ به مقررات موجود در مبحث اختیارات اشاره کرده است. این قاعده سنتی که اگر کسی کالایی را به دیگری

۱. بر اساس ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمت، منفرداً یا مشترکاً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند. اگر موضوع معامله کلی باشد، در صورت وجود عیب یا عدم انطباق کالا با شرایط تعیین شده، مشتری حق دارد صرفاً عوض سالم را مطالبه کند و فروشنده باید آن را تأمین کند و اگر موضوع معامله جزئی (عین معین) باشد، مشتری می‌تواند معامله را فسخ کند یا ارزش کالای معیوب و سالم را مطالبه کند و فروشنده موظف است آن را پرداخت کند. در صورت فسخ معامله از سوی مشتری، پرداخت خسارت از سوی عرضه‌کننده منتفی است.»

بفروشد و در آن عیبی باشد، خریدار حق دارد یا قرارداد را فسخ کند یا ارش بگیرد، جوابگوی نیازهای بازار سنتی است؛ ولی امروزه، به دلیل پیچیدگی روابط موجود در عرصه بازار، این قاعده، کافی به نظر نمی‌رسد؛ زیرا اولاً، بر مبنای این قاعده، مسئولیت به خریدار و فروشنده محدود می‌گردد و وضعیت شخص ثالث در آن ملاحظه نشده است. ثانیاً، خساراتی که از کالای معیوب به شخص وارد می‌شود، محدود به تفاوت قیمت نیست.^۱ (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۳۳۳-۳۳۴)

در انتهای ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸ تصریح شده که در صورت فسخ معامله از سوی مشتری، پرداخت خسارت از سوی عرضه‌کننده منتفی است؛ در حالی که ممکن است با وجود فسخ معامله از سوی مشتری و استرداد ثمن، خساراتی به دلیل معیوب بودن کالا به وی وارد شده باشد. جبران نشدن این قبیل خسارت‌ها با قواعد عمومی مسئولیت، منافات دارد.

با توجه به مدت طولانی طی شدن مراحل مقدماتی تصویب قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸ شایسته بود با بهره‌گیری از تجربیات کشورهای پیشگام در این زمینه و بومی‌سازی قوانین و مقررات آنها بتوان به نتیجه‌ای مطلوب و دلخواه رسید، اما در عمل این گونه نشد (داراب پور، ۱۳۸۷، ص ۵۵).

۲-۱-۲- قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو

در قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو مصوب ۱۳۸۶/۳/۲۳ قانونگذار از مبانی سنتی مسئولیت فاصله گرفته و مسئولیت محض و نوعی را مورد پذیرش قرار داده است.

بر مبنای مندرجات ماده ۳ این قانون، جبران کلیه خسارات وارده به مصرف‌کننده و اشخاص ثالث اعم از خسارات جانی و مالی و هزینه‌های درمان ناشی از نقص یا عیب «اگر خارج از تعهدات بیمه شخص ثالث باشد» بر عهده عرضه‌کننده است.^۱

در ماده ۳ یادشده، حقوق اشخاص ثالث مورد توجه قرار گرفته و حسب مندرجات ماده ۳ این قانون، «جبران کلیه خسارت وارده به مصرف‌کننده و اشخاص ثالث» بر عهده عرضه‌کننده قرار

۱. ماده ۳ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو مقرر می‌دارد: «عرضه‌کننده در طول مدت ضمانت مکلف به رفع هر نوع نقص یا عیب (ناشی از طراحی، مونتاژ، تولید و یا حمل) است که در خودرو وجود داشته یا در نتیجه استفاده معمول از خودرو بروز نموده و با مفاد ضمانتنامه و مشخصات اعلام به مصرف‌کننده، مغایر بوده یا مانع استفاده مطلوب از خودرو یا نافی ایمنی آن باشد، یا موجب کاهش ارزش معاملاتی خودرو شود. هزینه رفع نقص یا عیب خودرو در طول مدت ضمانت و جبران کلیه خسارات وارده به مصرف‌کننده و اشخاص ثالث، اعم از خسارات مالی و جانی و هزینه‌های درمان ناشی از نقص یا عیب (که خارج از تعهدات بیمه شخص ثالث باشد)، هزینه‌های حمل خودرو به تعمیرگاه، تأمین خودروی جایگزین مشابه در طول مدت تعمیرات (چنانچه مدت توقف خودرو بیش از چهل و هشت ساعت باشد) بر عهده عرضه‌کننده می‌باشد».

داده شده است.

بی اعتبار شناختن شرط عدم مسئولیت به منظور حمایت از مصرف کننده ای که در موضع ضعف قرار دارد و از تحمیل این شروط آسیب می بیند، از دیگر نقاط قوت این قانون محسوب می شود. ماده ۷ قانون مزبور در این راستا مقرر می دارد: «هر نوع توافق مستقیم و غیر مستقیم بین عرضه کننده، واسطه فروش با مصرف کننده که به موجب آن، تمام یا بخشی از تعهداتی که عرضه کننده طبق این قانون و یا ضمانت نامه صادره بر عهده دارد، ساقط نماید یا به عهده واسطه فروش یا هر عنوان دیگری گذارده شود، در برابر مصرف کننده باطل و بلا اثر است». تبصره ذیل ماده فوق اشعار می دارد: «انعقاد هر نوع قراردادی که حقوق و تکالیف طرفین قرارداد و مشمولان این قانون در آن رعایت نشود، به استناد ماده ۱۰ قانون مدنی و موارد مشابه، غیر قانونی و از درجه اعتبار ساقط است».

پذیرش تقصیر مشارکتی به عنوان ابزار دفاع تولید کننده یا عرضه کننده، همراه با نظریه مسئولیت محض، یکی دیگر از نکات مهم پیش بینی شده در قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو مصوب ۱۳۸۶ است. در تحلیل های اقتصادی مسئولیت، نظریه مسئولیت محض با دفاع تقصیر مشارکتی نسبت به نظریه تقصیر، کارآمدتر است. براساس این نظریه، تولید کننده در صورتی مسئول خسارات ناشی از حادثه می باشد که زیان دیده، سطح احتیاط استاندارد را اعمال نموده باشد. اگر سطح احتیاط زیان دیده کمتر از سطح احتیاط استاندارد باشد، زیان دیده تقصیر مشارکتی خواهد داشت. در فرض حاکمیت این نظریه، زیان دیده ترجیح می دهد که سطح احتیاط استاندارد را رعایت کند (Shavell, 2004: p 302).

در این راستا ماده ۸ قانون مزبور بیان می دارد: «هر گونه عیب و نقص و خسارات جانی و مالی وارده به مصرف کننده و اشخاص ثالث که به دلیل تعویض یا نصب قطعات و سیستم های جانبی و یا دریافت خدمات خارج از شبکه رسمی و مجاز عرضه کننده، توسط مصرف کننده طی دوران ضمانت ایجاد شود، از شمول این قانون خارج است و هیچگونه حقی برای مصرف کننده و اشخاص ثالث در برابر عرضه کننده ایجاد نمی کند».

۲. مسئولیت کیفری تولیدکنندگان و عرضه کنندگان کالای معیوب یا خطرناک

مصرف کننده حق دارد با اقامه دعوی حقوقی، تولیدکننده، عرضه کننده و صاحب حرفه را ملزم به تعمیر کالا، تعویض، مطالبه ارزش و فسخ قرارداد و پرداخت تمامی خسارات نماید. علاوه بر آن، مصرف کننده می تواند از متخلف و مجرم یادشده به دادگاه کیفری شکایت نماید و مسئولیت کیفری و محکومیت او را خواستار شود. مسئولیت کیفری، نوعی الزام شخص به پاسخگویی به آثار و نتایج

نامطلوب پدیده جزایی یا جرم است (ولیدی، ۱۳۷۳: ۲۳).

وضع ضمانت‌های اجرایی کیفری در مورد نقض حقوق مصرف‌کنندگان، زمینه‌ساز ایجاد تعادل در عرصه بازار و نهایتاً شکوفایی اقتصادی ملی خواهد شد. از میان حوادث متعدد زیانباری که باعث ورود ضرر و خسارت به مصرف‌کننده می‌شود، برخی حوادث علاوه بر ایجاد مسئولیت مدنی، موضوع اعمال مقررات جزایی نیز قرار می‌گیرند. در تمامی موارد یادشده، زیان دیده، مستحق جبران خسارت وارده است. علاوه بر آن، در مواردی عامل زیان، متحمل ضمانت‌های کیفری نیز می‌گردد. فرض اخیر در صورتی است که حوادث زیانبار ناشی از استعمال کالای معیوب یا خطرناک، دارای کیفر بوده و از نظر قانونگذار مصداق جرم در نظر گرفته شده باشد. عنوان تحقق مسئولیت کیفری متوقف به احراز شروط معینی در مورد ضرر وارده و وجود رابطه علیت است. شکل‌گیری مسئولیت کیفری تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالای معیوب یا خطرناک در ذیل عناوین مربوط به قوانین عام (۲.۱) و خاص (۲.۲) قابل بررسی است.

۲-۱- مسئولیت کیفری تولید و عرضه‌کنندگان کالای معیوب یا خطرناک بر مبنای قوانین عام

تولیدکننده و عرضه‌کننده، مباشر مستقیم ورود صدمه به مصرف‌کننده نمی‌باشند. اینان با فراهم آوردن زمینه و مقدمات حوادث زیانبار، سبب ورود خسارت می‌گردند. قانون مجازات اسلامی در ذیل عنوان «تسبیب در جنایت» با وضع ضمانت‌های اجرایی «دیه» برای فروض مندرج در ذیل این مبحث، موجبات جرم‌انگاری تسبیب را فراهم آورده است.^۱ از سوی دیگر، مندرجات مواد قانونی ذیل این مبحث گویای این معنی است که قانونگذار تسبیب موضوع مقررات باب هشتم را مبتنی بر تقصیر و مباشرت ندانسته است. با وجود این، در مواردی مانند ماده ۳۵۷ همین قانون، مسئولیت سبب، منوط به اثبات تقصیر شده است. اگر چه می‌توان گفت، این موضوع به شکل استثنای وارده به قاعده کلی، منصرف از بحث مسئولیت ناشی از تولید کالاهای معیوب یا خطرناک است و تسبیب، همیشه مبتنی بر احراز تقصیر نیست.^۲

۱. ماده ۱۲ قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۱، مقرر می‌دارد: «ماده ۱۲: مجازات‌های مقرر در این قانون، پنج قسم است: ۱- حدود؛ ۲- قصاص؛ ۳- دیات؛ ۴- تعزیرات؛ ۵- مجازات‌های بازدارنده».

۲. ماده ۳۵۷ قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۱، بیان می‌دارد: «صاحب هر حیوانی که خطر حمله و آسیب رساندن آن را می‌داند، باید آن را حفظ نماید و اگر در اثر اهمال و سهل‌انگاری موجب تلف یا خسارت گردد، صاحب حیوان عهده دار می‌باشد و اگر از حال حیوان که خطر حمله و زیان رساندن به دیگران در آن هست، آگاه نباشد یا آنکه آگاه باشد ولی توانایی حفظ آن را نداشته باشد و در نگهداری او کوتاهی نکند، عهده دار خسارتش نیست».

۲-۲- مسئولیت کیفری تولید و عرضه کنندگان کالای معیوب یا خطرناک در قوانین خاص در زمینه مسئولیت کیفری عرضه کنندگان کالای معیوب یا خطرناک، علاوه بر قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان، مصوب سال ۱۳۸۸ (۲.۲.۱)، قوانین دیگری در این زمینه تدوین شده‌اند. قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، مصوب ۱۳۷۱ (۲.۲.۲)، قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی، مصوب ۱۳۳۴ (۲.۲.۳) و قانون مواد خوراکی، آشامیدنی، آرایشی و بهداشتی، مصوب ۱۳۲۶ (۲.۲.۴)، از جمله این قوانین محسوب می‌گردند.

۱-۲-۲- قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان

تعیین مجازات مالی برای تولید کنندگان متخلف که به منظور کسب سود و منفعت اقتصادی با تولید و یا عرضه کالای معیوب، سبب ورود خسارت به مصرف کنندگان می‌شوند، یکی از شیوه‌های پیشگیرانه از وقوع جرم و ورود خسارت است. ماده ۱۸ قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان، مصوب ۱۳۸۸ نیز بر همین مبنا تنظیم و تصویب شده است. بر مبنای مقررات مندرج در این ماده قانونی، در صورتی که کالا یا خدمات عرضه شده، معیوب و یا ناقص و در نتیجه به‌کارگیری آن، مصرف کننده متحمل خسارتی گردد، علاوه بر جبران خسارت، متخلف، به پرداخت جزای نقدی حداکثر تا معادل ۴ برابر خسارت محکوم خواهد شد.^۱

۲-۲-۲- قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران

جرایم و مجازات‌های این قانون ناظر بر کالاها و مقیاس‌های مشمول استاندارد اجباری است. ضمانت اجرای نقض مقررات قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران مصوب ۱۳۷۱ به دو صورت زیر است:

- ۱- ضمانت اجرا با ذکر مجازات یا اقدامات محدود کننده، بدون ملاحظه ورود صدمه یا خسارت؛
- ۲- ضمانت اجرا مقید به ضرر مادی به مصرف کننده، که ماده ۱۰ و ۱۲ این قانون شامل این گونه ضمانت‌های اجرایی است.

بر مبنای مندرجات ماده ۱۲ قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، مصوب ۱۳۷۱ هرگاه ارتکاب یکی از جرایم مذکور در این قانون موجب بیماری یا

۱. ماده ۱۸ قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان، مصوب ۱۳۸۸، مقرر می‌دارد: «چنانچه کالا یا خدمات عرضه شده توسط عرضه کنندگان کالا یا خدمات معیوب باشد و به واسطه آن عیب، خسارتی به مصرف کننده وارد گردد، متخلف علاوه بر جبران خسارت، به پرداخت جزای نقدی حداکثر تا معادل ۴ برابر خسارت محکوم خواهد شد.»

آسیبی گردد، مرتکب حسب نتایج حاصله به مجازات‌های زیر محکوم می‌گردد:

- ۱- در صورتی که مدت معالجه زائد بر دو ماه نباشد، مجازات مرتکب شش ماه تا دو سال حبس تعزیری و پانصد هزار تا دو میلیون ریال جزای نقدی؛
- ۲- در صورتی که مدت معالجه زائد بر دو ماه باشد، مجازات مرتکب یک تا سه سال حبس تعزیری و یک میلیون تا دو میلیون ریال جزای نقدی؛
- ۳- در صورتی که موجب نقص عضو شود، مجازات مرتکب حسب مورد سه تا ده سال حبس تعزیری و دو میلیون تا پنج میلیون ریال جزای نقدی؛
- ۴- در صورتی که منتهی به مرگ شود، مجازات مرتکب سه الی پانزده سال حبس تعزیری و سه میلیون تا ده میلیون ریال جزای نقدی خواهد بود.

در تمامی موارد یادشده، در صورت شکایت مصرف‌کننده و به شرط اقوی بودن سبب از مباشر، دیه و خسارت مصرف‌کننده بر اساس قانون مجازات اسلامی و بر طبق حکم محاکم جبران می‌گردد.

۳-۲-۲- قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی

تجربه‌های تاریخی نشان داده است که مصرف‌کنندگان در برابر حیل‌ها، خطاها و بی‌مبالاتی‌های تولیدکنندگان بیش از هر زمینه دیگری قربانی داده‌اند. بدین لحاظ در بیشتر نظام‌های حقوقی از جمله نظام حقوقی ایران، نخستین گام‌های حمایت از مصرف‌کننده در زمینه مواد خوراکی و آشامیدنی و دارویی برداشته شده است. از جمله این مقررات، قانون مربوط به امور پزشکی و دارویی است. همان‌گونه که تولید کالای تقلبی و غیر مجاز، جرم بوده و باعث نقض حقوق مصرف‌کنندگان می‌گردد، عرضه این کالاها نیز جرم تلقی می‌گردد. این جرم همانند تولید کالای تقلبی، نیاز به صدمه به مصرف‌کننده نداشته و حتی بدون حصول نتیجه باعث مجازات عرضه‌کننده است.

حسب مقررات مندرج در ماده ۱۸ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی، مصوب ۱۳۳۴، تقلب به هر کیفیت در تهیه مواد دارویی موجبات اعمال مجازات‌های قانونی را فراهم می‌سازد. آماده‌سازی برای فروش، عرضه و یا فروش این قبیل کالاها با علم به فساد و تقلبی بودن آنها نیز دارای مجازات است. مجازات‌های یاد شده به شرح زیر می‌باشند:

- ۱- در صورتی که استعمال مواد دارویی منحصراً علت فوت باشد، مجازات تهیه‌کننده اعدام است و در صورتی که یکی از علل فوت باشد، مجازات تهیه‌کننده حبس دائم با اعمال شاقه خواهد بود.
- ۲- در صورتی که مواد مذکور منتهی به مرض دائم و یا فقدان و یا نقص یکی از حواس و یا اعضاء مصرف‌کننده گردد، مجازات تهیه‌کننده، حبس دائم با اعمال شاقه خواهد بود.

۳- هرگاه مصرف مواد مزبور منتهی به صدمه ای گردد که معالجه آن کمتر از یک ماه باشد، مجازات تهیه کننده یک تا سه سال حبس تأدیبی و هرگاه مدت معالجه بیشتر از یک ماه باشد، دو سال تا ده سال حبس تأدیبی خواهد بود.

۴- هرگاه مصرف مواد مزبور منتهی به صدمه ای نگردد، مجازات تهیه کننده یک تا سه سال حبس تأدیبی خواهد بود.

۵- هرگاه داروی تقلبی آماده و عرضه شده و یا به فروش رسیده ولی مصرف نشده است، مجازات هر یک از تهیه کننده و عرضه دارنده و فروشنده از ۶ ماه تا دو سال حبس تأدیبی خواهد بود.^۱

همانگونه که ملاحظه می شود، مجازات‌های پیش بینی شده در این قانون وابسته به ورود آسیب به مصرف کننده نمی باشد (محمدی، ۱۳۸۳: ۱۵۰)

۲-۲-۴- قانون مواد خوراکی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی

ماده ۱ قانون مواد خوراکی، آشامیدنی، آرایشی و بهداشتی، مصوب ۱۳۴۶، فروش و عرضه جنس فاسد یا جنسی که موعده مصرف آن گذشته، را جرم انگاری نموده است. بر اساس مندرجات این ماده قانونی در مواد خوراکی، آشامیدنی، آرایشی و بهداشتی، ارتکاب هریک از افعال زیر دارای مجازات‌های پیش بینی شده در این قانون است. افعال یادشده عبارتند از:

۱- عرضه یا فروش جنسی به جای جنس دیگر؛ ۲- مخلوط کردن مواد خارجی به جنس به منظور سوء استفاده؛ ۳- عدم رعایت استاندارد یا فرمول ثبت شده در مواردی که تعیین فرمول و رعایت آن همچنین تعیین استاندارد و رعایت آن الزامی باشد؛ ۴- فروش و عرضه جنس فاسد و یا فروش و عرضه جنسی که موعده مصرف آن گذشته باشد؛ ۵- به کار بردن رنگها و اسانسها و سایر مواد اضافی غیرمجاز در مواد خوراکی یا آشامیدنی یا بهداشتی و یا لوازم بازی کودکان.^۲

در ماده ۲ این قانون، ضمانت‌های اجرایی افعال غیر قانونی مندرج در ماده ۱ بیان شده است. بر اساس مندرجات ماده ۲ یادشده، ارتکاب هریک از اعمال مذکور در ماده یک طبق نتایج و آثار حاصل از آن، به شرح ذیل مستلزم مجازات خواهد بود: ۱- در صورتی که موجب بیماری مصرف کننده یا آسیبی گردد که معالجه آن کمتر از یک ماه باشد، مجازات مرتکب شش ماه تا دو سال حبس تأدیبی خواهد بود و هرگاه مدت معالجه بیشتر از یک ماه باشد، مجازات مرتکب تا سه سال حبس

۱. ماده ۱۸ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی، مصوب ۱۳۳۴.

۲. ماده ۱ قانون مواد خوراکی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی، مصوب ۱۳۴۶.

تأدیبی است؛ ۲- در صورتی که موجب نقص یکی از اعضاء مصرف کننده گردد، مجازات مرتکب با توجه به میزان نقص سه تا ۱۰ سال حبس با اعمال شاقه است؛ ۳- در صورتی که در مورد مواد بهداشتی یا آرایشی موجب نقص زیبایی یا کراهت منظر شود، مجازات مرتکب با توجه به میزان نقص یا کراهت، یک سال تا سه سال حبس تأدیبی خواهد بود؛ ۴- در صورتی که موجب مرگ مصرف کننده شود، مجازات مرتکب، از سه تا پانزده سال حبس با اعمال شاقه است^۱.

تقلب در ساخت مواد خوراکی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی که موجب مرگ مصرف کننده را فراهم سازد توسط قانونگذار جرم انگاری شده است. ماده ۳ قانون، مواد خوراکی، آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی، مصوب ۱۳۴۶، در این خصوص مقرر می‌دارد: هرکس مواد خوراکی، آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی را متقلبانه بسازد و مصرف مواد مذکور منجر به مرگ مصرف کننده شود، مجازات او اعدام است.

بی احتیاطی، بی مبالاتی و عدم مهارت تولید کننده و یا عرضه کننده مواد خوردنی، آشامیدنی، بهداشتی و یا آرایشی که موجبات خسارت به مصرف کننده را فراهم سازد، موضوع پیش بینی ضمانت‌های اجرایی کیفری قرار گرفته است. بر مبنای مندرجات ماده ۶ قانون مواد خوراکی، آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶: «هرگاه در نتیجه بی احتیاطی و یا بی مبالاتی یا عدم مهارت تهیه کننده یا سازنده یا فروشنده یا عرضه کننده یا هر یک از عاملین آنها، مواد خوراکی، آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی به صورتی در آید که مصرف آن موجب بیماری یا آسیبی گردد که معالجه آن کمتر از یک ماه باشد، مجازات اشخاص مذکور بر حسب مورد از دو ماه تا شش ماه حبس تأدیبی خواهد بود و در صورتی که مدت معالجه زائد بر یک ماه باشد. حداکثر مجازات حبس مذکور و تأدیه غرامت از ۵ تا ۵۰۰ هزار ریال محکوم می‌شود».

با توجه به تغییر شرایط اقتصادی و ملاحظه نرخ تورم، تجدید نظر در میزان غرامت یاد شده ضروری به نظر می‌رسد.

نتیجه گیری

اعمال قوانین و مقررات در بردارنده قواعد پیشگیرانه نمی‌تواند به طور کامل از مصرف کننده کالاهای معیوب یا خطرناک حمایت نماید. بنابراین، هر نظام حقوقی علاوه بر تدوین قواعد حقوقی پیشگیرانه از ورود خسارت به مصرف کننده کالاهای معیوب یا خطرناک، ناگزیر از وضع قوانین و مقرراتی در جهت جبران خسارات وارده به مصرف کننده این قبیل کالاها خواهد بود. نظام حقوقی

۱. ماده ۲ قانون مواد خوراکی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی، مصوب ۱۳۴۶.

ما در این زمینه، قوانین و مقرراتی به صورت عام و خاص دارد. در قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان در زمینه مسئولیت، مبانی حقوق سنتی بدون توجه به حقوق اشخاص ثالث تکرار شده است. با وجود این، قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو، دست به ابداعات مفیدی زده است. پذیرش نظریه‌های جدید مسئولیت مانند مسئولیت محض، زمینه‌ساز حمایت از مصرف کنندگان در مقابل متخصصان خواهد بود و در نهایت، حفظ تعادل در بازار را به همراه خواهد داشت.

منابع و مأخذ

- اسماعیل زاده، هادی (۱۳۷۴) نگاهی به حقوق مصرف کننده؛ چاپ اول، انتشارات سازمان برنامه و بودجه. السان، مصطفی (۱۳۸۷) تعهد ایمنی متصدی حمل و نقل در قرارداد حمل و نقل کالاهای خطرناک؛ پژوهشنامه حمل و نقل، سال پنجم، شماره سوم.
- داراب پور، مهرباب (۱۳۸۷) بررسی ماهوی حقوق مصرف کنندگان در حقوق انگلستان و ضرورت اصلاح کاستی های حمایتی از آنان در حقوق ایران؛ مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۸، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۷۲) ترمینولوژی حقوق؛ چاپ ششم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- خالدی، پری (۱۳۸۸) حمایت از مصرف کننده کالاهای معیوب و خطرناک؛ پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی.
- سیملر، فیلیپ (۱۳۷۷) راه حل حقوق فرانسه در مقابله با شروط تحمیلی در قراردادها؛ ترجمه عباس قاسمی حامد؛ مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲۳-۲۴.
- قاسمی حامد، عباس (۱۳۸۸) حسن نیت در قرارداد، مبنای تعهد به درستکاری و تعهد به همکاری در حقوق فرانسه؛ مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۴۶.
- قاسمی حامد، عباس (۱۳۸۸) متخصص، متعهد ارائه اطلاعات به مصرف کننده در حقوق فرانسه؛ مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۴۹.
- قاسمی حامد، عباس (۱۳۷۵) مروری اجمالی بر نظریه تعهد به دادن اطلاعات در قرارداد از دیدگاه حقوق فرانسه؛ مجله کانون وکلا، شماره ۱۰.
- قاسمی حامد، عباس (۱۳۷۷) معرفی حقوق مصرف (با مقدمه ای از مترجم)؛ مجله حقوقی، ش ۲۳.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷) محدودیت های آزادی قراردادی بر مبنای حمایت از مصرف کننده، فصلنامه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران؛ دوره سی و هشتم، شماره سوم.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷) الزام های خارج از قرارداد؛ جلد اول، مسئولیت مدنی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۹) ایقاع؛ چاپ هفتم، شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۱) دوره مقدماتی حقوق مدنی: اعمال حقوقی؛ چاپ اول، شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۴) ضمان قهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۱) عقود معین؛ جلد اول، چاپ چهارم، شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۶) قواعد عمومی قراردادها؛ جلد چهارم، چاپ چهارم، شرکت سهامی انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا.

- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۱) مسئولیت ناشی از عیب تولید؛ چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۴) وقایع حقوقی؛ چاپ دوم، مؤسسه نشر یلدا.
- کله - الووا، ژان (۱۳۷۹) تعریف مصرف کننده؛ ترجمه عبدالرسول قدک، تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲۹-۳۰، بهار و تابستان.
- محمدی، شهرام (۱۳۸۳) حمایت کیفری از حقوق مصرف کنندگان محصولات صنعتی در ایران؛ پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.
- ولیدی، محمد صالح (۱۳۷۳) حقوق جزای عمومی؛ ج سوم، چاپ دوم، تهران: دفتر نشر داد.
- قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی، مصوب ۱۳۳۴.
- قانون مسئولیت مدنی، مصوب ۱۳۳۹.
- قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی، مصوب ۱۳۴۶.
- قانون تعزیرات حکومتی امور درمانی و بهداشتی، مصوب ۱۳۶۷.
- قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، مصوب ۱۳۷۱.
- قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۵.
- قانون حمایت از مصرف کننده خودرو، مصوب ۱۳۸۶.
- قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان، مصوب ۱۳۸۸.
- Fischer, David A. and Powers, William (1994) Product liability: Cases and Materials; Second Edition, West Publishing Co.
- Geistfed, Mark A. (2009) The value of consumer choice in products liability; New York University School of Law, Brooklyn Law Review, Vol 74, Berkeley electronic press.
- Shavell, Steven (2004) Foundation of Economic Analysis of law; Harvard University Press.
- The Encyclopedia American (1981) Consumer Protection, Grolier International Inc., New York, Vol. 7.
- The Uniform Commercial Code U.S.A.
- Wintorbottem V. Wright (2007) 152 Eng. Rep. 402 (Ex); Cited in Owen, David G, "The Evolution of products liability", Vol. 26, The Review of litigation.